

Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi (KMÜ EFAD)

Karamanoğlu Mehmetbey University Journal of Literature Faculty

E-ISSN: 2667 – 4424

<https://dergipark.org.tr/tr/pub/efad>

Tür: Araştırma Makalesi
Kabul Tarihi: 18 Ekim 2021

Gönderim Tarihi: 04 Nisan 2021
Yayımlanma Tarihi: 01 Ocak 2022

Atf Künyesi: Aydın, M. (2022). Bilgelik ve Bir Bilge Olarak Yunus Emre. *Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 5 (2021 Yunus Emre ve Türkçe Yılı Yunus Emre Hatıra Sayısı), 1-11.

DOI: <https://doi.org/10.47948/efad.909241>

BİLGELİK VE BİR BİLGE OLARAK YUNUS EMRE

Mustafa AYDIN*

Öz

Yazımın konusu bilgi bağlamında Yunus Emre'dir. Bilgi, insanın özlük alanlarından birisidir, herkesin, en azından kendisine yetecek kadar, epistem düzeyinde bir bilgisi vardır. Ama bazıları vardır ki bir başkasına da ulaştıracak ve rehberlik edecek seviyede bir bilgiye sahiptir. Esasen hem bilginin hem de onu taşıyan kişilerin farklı dereceleri vardır. Bilgi; malumat (sıradan bilgi), bilimsel bilgi, düşünsel bilgi, felsefi/hikmeti bilgi, gibi bir hiyerarşik yapı oluştururken; bilenler de genel bilgi sahibi, bilim insanı, düşünür ve bilge/hakim katlarını oluşturur. Genel bilgi sahibi, malumatlı, sıradan kişilerden daha fazla bilgiye sahip kişilerdir. Bilim insanı, sıradan insanın bilmediği, belli alanlarda, bir yöntemle elde edilmiş sistematik bilgilere sahip kişidir. Düşünür, bir disipline ait bilginin üzerinde, yaklaşık hemen her alanda, disiplinler arası diyebileceğimiz görüşler ortaya koyabilen bilim insanına oranla daha az olan kimselerdir. Çok az oranda bulunan bilge, bir bakıma disiplinler üstü, fert ve toplumların temel sorunlarını dile getirebilen kişilerdir. Bilgelik diğer bilgi sahiplerinden farklı olarak insanın öz alanına ilişkin, gündemin üzerinde, herkesi ilgilendiren, sade ama derinlikli bir bilgiye sahiptirler. Piramidin en üst noktasını oluşturdukları için de sayıları bir hayli azdır. Anladığımız kadarıyla geçmişte bilge daha çoktu. Ne var ki günümüz şartları içinde çıkması fevkalade zor hale gelmiştir. Yazımın asıl konusu bilgelik bağlamında Yunus'tur. Bu bakımdan konuyu yeterince açıklayabilmek için tabir caizse bir alt yapı oluşturmak üzere önce bilgelik üzerinde durulmuş, sonra, deyişlerinden alınmış örneklerle Yunus'un bilgeliği açıklanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Bilge, Bilgelik, Yunus, İnsanın Özlük Alanı, Hayat Hikâyesi.

Wisdom and Yunus Emre as a Wise

Abstract

This article concerns Yunus Emre in the context of provider of information. Most people have a level of knowledge adequate for themselves, but there are some that have a level of knowledge that can lead and guide other individuals. In essence, there are different degrees of both knowledge and the people who carry it. Knowledge, like society, has a hierarchical structure. It starts with ordinary knowledge the proceeds to scientific knowledge, intellectual knowledge, and finally philosophical knowledge. Those with ordinary knowledge are the everyday citizens in a society, followed by the scientists, academicians, and then philosophers. A scientist is one who has systematic knowledge in certain fields, which are not known to ordinary people, and which has been obtained through methodological research. Academicians or thinkers are those who have more knowledge about one discipline and can put forward opinions in an interdisciplinary manner. The top level, or the wisest layer of society, is the philosophers: those few wise people who are transdisciplinary in their thinking and who have the ability to articulate the most

* Prof. Dr., Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Sosyoloji Bölümü, Karaman/Türkiye.
E-Posta: mustafaaydin@yahoo.com, Orcid: <https://orcid.org/0000-0003-1228-1690>.

Bu metin, 26-28 Mayıs 2014 Tarihinde UNESCO'nun "Dünya Kültür Kenti Eskişehir 2013 Programları" çerçevesinde düzenlenen "Bilgeler Buluşması" toplantısında sunulan bildirinin yeniden gözden geçirilmiş halidir.

basic issues of individuals and societies. Unlike the other knowledge holders, philosophers, or the wise, have a simple but in-depth understanding of the essence of being human, above any agenda. As the wise are at the top of the hierarchy of knowledge holders, their number is few. Unfortunately, wisdom, as we understand it, is a thing of the past. It has become extraordinarily difficult to create wisdom given today's conditions. The main subject of this article is Yunus Emre in the context of wisdom. In this respect, in order to explain the subject sufficiently, wisdom is first emphasized in order to create a background, and then Yunus Emre's wisdom is explained with examples taken from his works.

Keywords: Wise, Wisdom, Yunus Emre, Person's Field of Nature, Life Story

Giriş

Yunus Emre, dini ve milli yerel kültürümüzün önemli temsilcilerinden birisidir. Onu hemen herkes tanır, şiirlerinden bir şeyler hatırlar. En fazla iki düzine kadar büyüğümüzden birisidir. Yunus, bütün dünyevi koşullar içinde bizi bize hatırlatacak, sıkıntılarımız, gerekli gereksiz didişmelerimiz arasında, kâbuslarla dolu dünyamızda, hafakanlar basıp uykularımızın kaçtığı gecelerimizde bize seslenen, yürekten konuşan, bir insandır. Benliğimizi, iyi kötü taraflarımızla bizi, acı ve tatlı taraflarıyla, iniş ve yokuşlarıyla hayatımızı, basite kaçmadan açıklayan bir dosta ihtiyacımız vardır ki iyi kulak verirse bu dost Yunus'tur. Bu dost, tatlı üslubuyla, ıstıraplar, terslikler ve daha çok hamlıklarımızla, bir kiriş yayı gibi gerilmiş sinirlerimizi teskin ederek konuşur. Asıl kaynağından aldığı bilgilerini hacimsiz zihnimize ve kalbimize boşaltır, bizimle alay etmeden, garipliklerimize gülmeden, bilgiçlik taslamadan bir şeyler öğretir. İstedığımızda, özellikle kendimizi dinlemeye hazır bulduğumuz zamanlarda yanımızda bulunur.

Sıraladığımız bu ihtiyaçları ancak bir bilge kişi, onun bilgece söyleyişleri karşılayabilir. Böylesi bir dost, çağında, günlük meşgaleleri aşabildiği kadar, akıp giden zamana yenik düşmemiş, onun arkasından bize seslenebilen kişi ancak bir bilge olabilir ki işte Yunus Emre bu bilge kişilerden birisidir. Yunus, sıradan bir edebiyatçı, bir düşünür, bir filozof değildir. Onda kendi sorunlarımızın yankısını buluruz. O, bize bizden gelen bir sestir. Ayrıca onda toplumumuzun içyapısıyla özdeş sorunlar, duygular, değerler vardır. Onu bize unutturmayan, şey, mevcut ortamını aşabilmiş bir temaya sahip olmasıdır.

Yunus, toz pembe bir ortamda yaşıyor değildi. 14. Yüzyılda Doğudan Moğol istilas, Batıdan Haçlı seferleri ile gelen saldırılarda sarsılan bir Anadolu'da o günkü insanımızı ayakta tutmaya çalışıyordu. O gün bilgece söylediği şeylere bugünün insanının ihtiyacı o günün insanının ihtiyacından daha az değildir. Farklı ama benzer sorunlar yaşayan günümüz toplumunun da Yunus'un tavsiyelerine ihtiyacı vardır. Esasen Yunusun Nasihatler adlı eseri iki yüzyıldır, kendi kültürüne hayli yabancılaşan aydınımızın bir başucu kitabı değil. Ama Anadolu'da hala onun Divanının bulunmadığı, ilahilerinin okunmadığı ev yok gibidir. Etkisi hala sürüyor. Bu etki bir bilgelik etkisidir. Bu söz konusu etki yer ve zaman tanımayan bir etkidir. Biz de bu yazımızda onun bu yönü üzerinde durmaya çalışacağız¹.

Metin, eksen konumuzun, Yunusun deyişleri üzerinden bir analiz olduğu için kaynağımız Divan olarak bilinen eseridir. Ne var ki ortada aynı adı taşıyan pek çok eser vardır. Bunların kritiği benim alanım olmadığı için mevcut metinler arasından bir tercih yapmak gerekirdi. Görebildiğim kadarıyla elimizdeki en sağlıklı metin, bu işe yeterince emek vermiş Burhan Toprak'a (1972) ait metindir.

¹ Ancak söylediklerimizi temellendirebilmek yine de hayatı ve eseri hakkında küçük bir not bilgi vermek ve asıl analiz alanımızın dışında kalan bazı noktaları kısaca hatırlatmakta yarar görüyoruz.

Yunus, 14. Yüzyılda yaşadı, belki de birçok yerin ve zamanın bir değeri olması nedeniyle doğum yeri de ölüm yeri de tartışılmış, değişik yerlere nispet edile gelmiştir. Doğduğu ve yaşadığı yer konusundaki tartışmalar daha çok Karaman ile Eskişehir üzerinde yoğunlaşmaktadır. Bu noktadaki ihtimallerin en güçlüsü Karaman olarak gözükmektedir. Belki daha doğrusu Yunus içimizden birisidir ve hepimizin hemşerisidir. Manevi nüfuzundan yararlanmak için olmalıdır ki Anadolu'daki pek çok kasabamızda kendine mezarlar nispet edilmektedir. Sahih kaynaklar onun Arapça, Farsça, elimizdeki eseri ise sağlam bir Türkçe bildiğini göstermektedir. Yine eserlerinden anlaşıldığına göre Tefsir, hadis, fıkıh gibi şer'i bilimlere vakıftır. Çünkü pek çok mısra, ayet ve hadis mealidir. Kendisi yüksek düzeyde bir bilgi donanımına sahip olduğu gibi Müslümanlığında da fevkalade samimidir.

Eserinin asıl adı Divan değil, Risaletü'n-Nushiyye, yani Nasihatler Kitabı'dır. Ancak divan edebiyatı geleneğinin etkisiyle ki (şiirlerin toplandığı eser anlamında) Divan denilmektedir. Sade bir Türkçe ile yazılmış bulunan eserin birçok nüshaları vardır. Yunus'un eseri, muhteva ve anlatımı itibarıyla sade olduğu kadar içerikte yer yer basite kaçan halk edebiyatıyla; ritim ve görünümündeki ağırlık kadar temasında hafiflik taşıyan Divan Edebiyatı arasında büyük bir aşamadır. Bu özellik dolaysıyla ki onun manevi nüfuzundan yararlanmak için Yunus mahlasını kullanan çeşitli düşünce erbabının yazdıkları Yunus mahlaslı eserler ortaya çıkmıştır.

Makalemizin metni iki kısımdan oluşmaktadır: Bilgelik ve Yunus Emre. Yunusun bilgeliğinin değerlendirilebilmesi için önce bilgeliğin açıklanmasına ihtiyaç vardı. Bilgelik nedir ki Yunus bir bilge oluyor sorusunu başka türlü cevaplandırmak mümkün değildir. Onun için bizim burada yapacağımız şey de önce bilgelik üzerine teorik bir çerçeve çizmek sonra da bunu Yunus üzerinde örneklendirmek olmuştur.

1. Bilge ve Bilgelik

Türkçede kullandığımız bilgelik, Arapça hikmet, Yunanca sophia kelimelerinin karşılığıdır ve felsefe, din ve güncel dil alanlarında birbirinden az çok farklı anlamlarda kullanılmaktadır. Olgunun adı bilgelik, bunu temsil eden kimseye Antikçağ Grek Felsefesinde (bozulmamış anlamıyla) sofist, bizim eski dilimizde hâkim, güncel Türkçemizde ise bilge denmektedir.

Felsefede bilgelik, güncel meşgalelerden uzak bir bilgi ve yaşam biçimi anlamına gelmektedir. Felsefe alanında bilgiler çoğu kere genelin hayatından farklı ve hatta yer yer aykırı gözükten bir bilgi ve yaşam biçimine sahiptirler. Bunun için alışlagelen hayatın dışında marjinal görünüşleriyle dikkat çekerler. Bir de varlığa, tabii ve beşerî olgu ve olaylara eleştirel bir gözle bakarlar. Bu eleştirel bakış onu genel felsefe dışı bakıştan ve dini bilgelikten ayırır. Çünkü din bağlamında bilgelik varlıkta eleştirilecek şeyler görmez, bu dini yaklaşıma göre olup-bitenlerde dikkat çeken bir çelişki görünüyorsa bu bizim onu yeterince anlayamayışımız, künhüne vakıf olamayışımızdandır. Ama diğer bilgelikler gibi felsefi bilgelik de tekil türden bilgileri, güncel sorunları aşır her şeye bütüncü bir bakış noktasında ortaya çıkar. Bir de tüm bilgeliklerin Sokrat'ın "Kendini bil!", Konfüçyüs'ün "kendine yapılmasını istemediğin şeyi başkasına yapma!" gibi formüle edilmiş ilkeleri vardır.

Felsefe bağlamında bilgeliğin tarihsel olarak yaygınlaşmış dönemlerinden de söz edilebilir. Mesela Sokrat etkisindeki Stoacılar, bunun tipik bir örneğini oluştururlar. Stoacılar her şeyin azıyla yetinip şükran duygusuyla süren bir hayatı savunmuşlardır (Gökberk, 1985). Bir de Batıda bilgeliğin eksen kavramları vardır ki bunların en önemlisi "Logos (söz, ruh)" tur. Daha sonra Hıristiyanlıkta büyük önem taşıyan Logos, bilindiği kadarıyla Süleyman'ın Meselleri'nde geçen hokma (hikmet) ilkesinin bir gelişmiş halidir ki, Tanrı'nın ışığının yansıması anlamına gelmektedir (Ana Britannica Genel Kültür Ansiklopedisi).

Din açısından bilge, günübürlük yaşanan dini düşünce ve hayatın ve hatta sıradan ruhban/din adamlığının ötesinde Tanrının hikmetine yaklaşır, ilkelerinin gereğini yerine getirdiği düşünülen kimse demektir. Dinde bilgiler birbirlerine yakın ortak noktalar oluştururken, din dışı (doğrudan herhangi bir din içinde yer almayan) bilgiler tek kişiler olarak ortaya çıkmışlardır. Budizm'de Brahmanlık, Musevilikte Kabalizm, İslâm'da sofizm, söz konusu dinde bilgeliğin, ortak çizgi örnekleridir. Şüphesiz bu alanda mevzilenmiş herkes bilge değildir, bilgelerin daha sıklıkla mevzilenildiği alanlardır.

İslâm düşüncesinde bilgelik ise hikmet olarak nitelendirilen (elde edilmesinde insanın bir çabası olsa bile) daha çok Tanrı vergisi bir olgudur. Esasen bu bağlamda Kur'an'a göre bilgelik, inanç ilkelerinin yanında Tanrı iradesine uygun davranışlar ile şeriatı² ve ahlâk kurallarını³ ihtiva eder. Farklı ayetlerde, hikmet, hüküm, kavrayış ve bilgi, peygamberlik, öğüt, (Kur'an ve İncil gibi) kutsal kitap anlamlarında kullanılmakta ve daha çok bir Allah vergisi olduğuna işaret edilmektedir.

İslâm'da hikmetin kaynağı Allah'tır. O, hakîm (hikmet sahibi)dir. Allah, peygamberlerine, herkese ulaştırılmak üzere gönderdiği vahyin yanında ayrıca hikmet vermiştir. Yine bu çerçevede Lokman, Hızır gibi kişilere ve daha başka insanlardan dilediğine özel denebilecek hikmet nasip etmiştir. Bu verilen hikmet kişinin çalışmakla elde edemeyeceği bir bilgi ve bilim gibi varlıktan doğrudan çıkarılamayan, hemen herkesin aklına gelmeyen derin bir kestirim gücüdür. Tarihsel gelişimi içinde İslâm bilginleri çoğu kere hikmeti/bilgeliği felsefe, hâkimi de filozof anlamında kullanmışlardır. Bununla birlikte Kindi, Farabi, İbn Sina, İbn Rüşd gibi düşünürler filozof; İbn Arabi, Mevlâna, Konevi gibi daha çok sofi kanatta yer alan kişiler, hakîm olarak nitelendirile gelmişlerdir. İslâm toplumlarında da hakîm, her halükârda günlük işleri aşmış, varlığa bütüncü bakabilen, insanın özüne ilişkin sorunları dile getiren kişi kabul edilmiştir.

² Kur'an, Nisa/113

³ Kur'an, İsra/39.

Güncel dilde bilgelik için değişik görüşler ileri sürülmüş, aydınlar sistemi içinde ona bir yer gösterilmeye çalışılmıştır. Bilindiği üzere tarih boyunca toplumun genelini oluşturan ve bilgi bakımından bir üst zümreyi oluşturan bir aydın/bilgin zümresi var olagelmıştır⁴. Kendisinin de bir bilge kişi olduğunu düşündüğüm ve bu konuda önemli düşünceler beyan etmiş bulunun Ahmet Yüksel Özemre'ye (1990) göre bu aydın/bilgin kesim, sahip oldukları bilgi seviyesi bakımından beş gruba ayrılırlar: Bilim teknisyeni, bilim insanı, bilgin (alim), yetkin bilgin (allame) ve bilge. Tabi buna göre bilgeler, aydınlar hiyerarşisinin en üstünde bulunan kimselerdir.

Bu sıralamaya göre *Bilim Teknisyenliği* için günümüzde üniversite öğreniminden sonra en az yüksek lisans ve doktora yaparak, ister uygulamalı, isterse teorik olsun, bilimin çok dar bir alanında, bir metot hakkında uzman olmayı ve o metodu o dar alanda uygulamayı gerektirir. *Bilim insanlığı*, doktoradan sonra hem bilim literatürünü izlemeyi hem de yeni özgün çalışmalar yapmayı gerektirir.

Bilgin (âlim) olmak, bilim adamlığından farklı olarak uzman olduğu alanların felsefesine, epistemolojisine, deontolojisine pedagojisine de vakıf olmayı, ayrıca bunları etkin bir biçimde kullanabilmeyi gerektirir. *Yetkin bilgin* (allâme) ise farklı bilim kollarında esaslı bir bilgiye sahip olmak demektir. Bütün bunlardan farklı olarak *Bilge* (hâkim) ise, söz konusu edilen çalışmaların yanında fitri kabiliyetler, istisnai yetenekler gerektirir. Bundan önceki dört seviye de çalışmakla elde edilebilecek derecelerd. Bilgelik ise bir yönüyle bir Tanrı vergisidir.

Burada altı çizilmesi gerekli önemli noktalardan birisi, bilgeliğin bir akademik sürece mutlak bağlı olmamasıdır. Çünkü akademik hayat bilgi bakımından bir formel işlem düzeneğidir ve daha çok da modern kültür ortamının ürünüdür. Bu ortamda bilgi, uzmanlığa dayalı belli bir özel alanla ilgili olduğu için de günümüzde genelde bilge çıkmamaktadır. Bir alanda çok yetkin bir uzmanlık bilgisine sahip olmak kişiyi bilge yapmaz. Söz geleceği çok yetkin bir tarihçi dünyada veya Ortadoğu gibi bir bölgede nelerin olup bittiğine ilişkin sağlıklı bir yorumda bulunamaz, bize burasının geçmişine ilişkin belgelere dayalı fevkalade önemli bilgiler verir. Bir sosyolog, herhangi bir yönüyle ilgili çarpıcı yorumlar yapmakla birlikte dayandığı mevcut paradigmalardan dışına çıkıp evren ve insan bütünlüğü içinde toplumun düzlemi üzerine anlamlı bir şey söyleyemez. Tıpkı biyoloğun canlılık, fizikçinin madde üzerine bir şey söyleyemeyişi gibi. Eğer anlamlı bir şey söylüyorlarsa bu bilim insanlığını aşmış bilgelik konumunda bir şeyler söylüyorlar demektir. Bu açıklama, insanlık tarihi boyunca bilimsel bilgiye dayanmayan kadim kültürlerde bilgelerin ortaya çıkmış olmasını da bize izah eder. Sözün kısası bilgelik bilginler hiyerarşisinin üst noktasıdır ve kendine has bazı özellikleri vardır.

2. Bilginin Özellikleri

Bilgeliğin özelliklerinin başta gelenlerinden birisi, güncel olayların içinde mahsur kalmadan, bulunduğu toplumsal şartların getirdiği kişisel, ailesel, grupsal sorunları, kaygıları aşabilmesidir. Elbette bilginin yaşadığı çağda da bir yığın sorun vardır. Mevlâna ve Yunus gibi bilgelerin içinde yaşadıkları toplumlar da sorunsuz değildi. Mesela Moğol istilasının da doğurduğu ortamda toplum her şeyden önce ekonomik sorunlarla çarpışıyordu, yüksek seviyede enflasyona bağlı geçim sıkıntılarıyla iç içe idiler. İktidar kavgaları, grupsal çatışmalar, aile içi çekişmeler o gün de vardı. Ama bu büyük insanların eserlerinde bunların izine hiç rastlamayız. Sanki tozpembe bir dünyada yaşamakta, sağlıklı bir düşünceyle söylemektedirler. Onun için, bu bilgelerin söyleyip yazdıkları bugün yazılmış gibidir.

Esasen çağlar üstü kalabilmenin yolu gününbirlik gaileleri aşabilmekten geçer. Bir şeyin değişimden sıyrılıp kalıcı hale gelmesi, mümkün olduğunca zaman ve mekân dışı veya üstü kalabilmeye bağlıdır. Mesela kutsal kitap Kur'an'ın kalıcılığına karşılık onun üstüne yapılan tefsirlerin ve ondan çıkarılan fikhî hükümlerin değişkenliği bu noktadan kaynaklanır. Teknik bilgi ve araçların çok hızlı bir şekilde miadını doldurmasının sebebi de budur. Yine buradan hareketle söylemeliyiz ki insanın özüne ilişkin sorular zaman aşımına uğramayan sorular, bilgelerin bu sorulara verdiği cevaplar da hayat bulsun bulmasın kalıcı cevaplardır.

⁴ Aydınlarla ilgili geniş bilgi için bkz., Aydın, 2004.

Bilgenin ve tabi bilgece düşünmenin ikinci önemli özelliği söylenenlerin insanın özlük alanına ilişkin olmasıdır. İnsanın asıl özlük alanı diğer canlılardan farklı olarak, İnsanın ne olduğu, evreni nasıl algılaması gerektiği, insan ve topluma bakışı, Allah inancı, kâinat telakkisi, insanın Allah ile ilişkisi, hayat ve amacı, ömür ve ondan sonrası, kabir ve ötesi gibi sorunlardır. Kalıcı söyleyişler bunlarla ilgilidir. Günümüzde binlerce kitap ve köşe yazısından, atılan milyonlarca tweetten ve facebook mesajlarından kalıcı bir şeyin ortaya çıkmamasının sebebi bu özlük alanında yer alamayışlarıdır. Şüphesiz farklı çağlarda ve değişik toplumlarda doğrudan bir semavi dine bağlı olmadan da bazı bilgiler de ortaya çıkmış, hikmetli sözler ortaya koymuşlardır. Bizim de özellikle İslâm dininden nemalanan bilgilerimiz çıkmış ve kalıcı şeyler söylemişlerdir ki Yunus bunlardan birisidir.

Bu geldiğimiz noktada geriye dönüp baktığımızda tarih boyunca Doğu-Batı, dünyanın hemen her yerinde binlerce bilgene karşılık, ancak yüzlerle ifade edilebilecek bilge gelip geçmiştir. Kimin bilge olduğunu belirlemek zorsa da (Peygamberlerin dışında) Batı çizgisinde, Sokrat, Eflatun, Aristo, Xenophanes, Augustinus, Albertus Magnus, Paskal, Goete, Bergson; Doğuda Konfüçyüs, Buda, Zerdüş, İslâm dünyasında Gazali, Farabi, İbn Sina, İbn Rüşd, Mevlâna, Konevi, Yunus Emre; Türk Dünyasında Dedem Korkut, Ali Şir Nevai, Hoca Ahmet Yesevi, Ahi Evran, Yusuf Has Hacip, Nasreddin Hoca, Hacı Bektaş Veli, son dönemlerde İzzetbegoviç; hemen herkesin, üzerinde anlaştığı bilge örnekleridir.

Bütün bu açıklamalardan sonra denebilir ki bilge, günübirlik kaygıları aşmış, insanın özlük alanına ilişkin en temel konuları sembollere de başvurarak sade bir dille anlatabilen ve sözleri derin anlamlar ifade eden kişidir. Sırf sıradan insanlardan değil, bilgi sahiplerinden de farklı bir şey söyleyebilen ve bu sözlerinden herkesin kendince bir şey anlayabildiği mesajlar sunabilen kişidir. Tabi herkes bilgenin söylediklerinden kendince bir şey algılayabilirse de önemli olan bağlamında hissedip anlayabilmektir.

Bilgenin sözlerinden yararlanabilmek için onu “açıklamak” tan çok, “anlamak” gerekir. Ne yazık ki çoğu kere biz pek çok şeyi açıklamaya çalışırız. Elbette açıklanması gereken bilgiler vardır, anlaşılması gerekli bilgiler vardır. Felsefenin manevi bilimler kategorisine koyduğu bilgece düşüncelerin açıklanması değil anlaşılması gerekir. Esasen Bilgi Felsefesine göre bilgi edinmenin iki temel formu vardır: anlama ve açıklama. Açıklama herhangi bir şeyi, mantık, matematik veya fiziksel bir ara ilke yoluyla, bir nedensellik kurarak algılama demektir. Mesela göz nasıl görür sorusuna nesne, ışık, gözün fonksiyonları, sinir sistemi ve beyin algısı gibi etkenleri devreye sokarak açıklarız. Buna karşılık anlama, araya gerekçeler koymadan bir kavrama, içimizde hissetme yoludur. Açıklamanın en belirgin özelliği gerekçeler bulur ve eleştirilirdir. Anlama ise fiziki gerekçeler aramaz, eleştiri ile uğraşmaz, varlığın sırrını çözmeye çalışır, duruma içten bakar.

Bu açıdan baktığımızda mesela Konfüçyüs’ten Hz. Muhammed’e kadar ısrarla üzerinde durulan “Kendine yapılmasını istemediğin şeyi başkasına yapma” hikmet sözünü açıklayamayız. Çünkü açıklama sadece nedenselliklerin kurulmasını sağlar. Bu hikmetli söz için soru “Niçin kendimizi başkalarının yerine koymalıyız?” halinde ortaya konabilir ki böyle bir sorunun hiçbir anlamı yoktur. Çünkü bu orada duran ve açıklama gerektirmeyen tümel bir gerçekliktir. Onun için yapılacak iş bu duyguyu sezebilmektir ki anlama dediğimiz şey de budur. Örneğimizdeki ilkenin veya Yunus’un bir deyişinin açıklamaya ihtiyacı yoktur, sorun onu içimizde hissetme işidir. Anlamak ise kendimizi o hikmete açmak, sevmek, içerden bakmak ve özümsemek ile mümkündür. Hemen belirtelim ki bilme ve öğrenme ile ilgili sorunumuz yalnızca bir anlama ve açıklama sorunu da değildir. Anlaşılması ve açıklanması gerekli objenin de kendilerine özgüllükleri vardır.

Kendisi de bir bilge kabul edilen Ali İzzetbegoviç’in ifadesiyle (1992), alet kullanmaya dayalı fiziki ve kült sahibi olmaya dayalı insani iki dünyamız vardır. Düşünüre göre bilim, teknik, medeniyet, alet kullanma yönümüzle ilgilidir. Din, sanat, ahlak, insani kült sahibi olma yönümüze ait olgulardır. Fiziki dünyamız açıklanmak, insani/manevi dünyamız anlaşılacak zorundadır. Bilgeliğin konusu insanın özlük alanıdır ve yöntemi de öncelikle anlama işidir. Bilge, özlük alanına ilişkin şeyler söylemiş olan kişi olduğuna göre anlaşılacak durumundadır. Sonuç olarak Yunus bir bilgedir ve anlaşılacak durumundadır.

3. Yunus'u Bir Bilge Olarak Anlamak

Dünden bugüne toplumca Yunus Emre'yi hep anmış saygı duymuş ve sevgi göstermişizdir. Ne var ki pek çok bilge gibi Yunus emre de anlaşılmaktan çok anılmaktadır. Esasen Yunus Emre'yi layıkıyla anlamanın önünde bazı engeller vardır ki bunların bir kısmı maddeler halinde şöyle sıralanabilir:

1) Yunus Emre'nin bir halk şairi zannedilmiş olması. Farklı bir edebi yönü görülse de bu durum büyük ihtimalle sade Türkçe ile söyleyişinden de hareketle, varılmış bir sonuçtur. Şüphesiz Yunus, bir halk şiiri formatı kullanmıştır ama içerik çok farklıdır.

2) Şer'i bilimlerde bir seviyesinin olduğunun göz ardı edilmiş olması. Yanlış ama yaygın bir kanaate göre Yunus mektep medrese görmemiş sıradan bir şairdir. Halbuki Yunus şer'i bilimlere vakıf bir kişidir. Sağlam bir Kur'an ve Sünnet bilgisine sahiptir. Burhan Toprak'ın da (1972) gösterdiği gibi Yunus'un pek çok mısrası, ayet ve hadis mealleridir. Ayet ve hadisleri dolaylı bir referans sistemiyle göstermiş olmasından dolayı, o anda Allah ne verdiyse doğmaca söyleyen bir kişi zannedilmektedir.

3) Tasavvuf felsefesi diyalektiği içinde kaybolmuş bir sufi sanılmış olması. Elbette Yunusun bir sufi yönü vardır ve bu konuda bir tarafı vahdet-i vücuda kadar varan bir bilgiye de sahiptir. Ama bu düşünce gelişim sürecinde bir ara yaşayıp geçtiği bir merhaledir. Hayatının sonuna kadar bu diyalektiğin içinde bocalayan bir kişi değildir.

4) Kuralsız (heterodoks) İslâm çizgisinde düşünen bir kimse zannedilmiş olması. Evet, Yunus'un serbest, kendine özgü bir söyleyişi vardır. Aşk gibi değişik temalar işler farklı yerlerde dolaşır, ancak bu her haliyle nihai bir nokta değildir. Bu açıdan bakıldığında mesela Cenneti ve Cehennemi hafife aldığı düşünülemez. Yunus, bu esnek yorumlarının yanında, Kur'ani düşünceye sahip, deyim yerindeyse sapaşğlam bir mümindir.

5) Adının pek çok kişi tarafından kullanılmış ve dolayısıyla istismar edilmiş olması. Toplumca kabul gördüğü için pek çok şair Yunus Emre mahlasını kullanmış ve dolayısıyla bilge Yunus ile bağdaştırılması mümkün olmayan pek çok nazım ortaya çıkmıştır. Bunda da özellikle sufilerin önemli bir payı vardır, onun adıyla yazdıkları bazı karmaşık, sorunlu şiirler ortalıkta dolaşa gelmiştir.

Yunus ile çok yakından ilgilenmiş olan Burhan Toprak, Yunus'un eseri için bizim "Divina Comedia (İlahi Komedyamız)dır", diyor. Bu tespit genel olarak doğru olmakla birlikte Yunus'un eseri, konuları komedyadan da trajedyadan da farklı bir ele alışa sahiptir. Çünkü komedyadan da trajedyadan da dünyevi vurgulardır, nesnel-fiziksel dünyanın açıklama yollarıdır. Halbuki Yunus'un ki her gerçek bilgenin ki gibi dram demek daha doğru olur. Dram insanın özlük alanının, işleniş yoludur. Yani bilgelikte işlenen insanın bu özlük alanıdır. Bu durum bazen komedyadan bazen trajedyayı gerektirse bile izlenen asıl yol dramdır. Gerçekten de Yunus'un eserinde anlatılan, varlığımız, genel varlık içindeki yerimiz, talihimiz, geçmişimiz ve özel olarak geleceğimizdir. Bu divanda, zevk fırtınaları, korkuları, ümitleri, pişmanlıkları, isyanları, şüpheleri, tesellileri ve imanları ile bütün bir insan hayatı vardır.

Yunus her bilgi gibi sade, ama basite kaçmadan en cahilinden en bilginine kadar her okuyucunun bir şeyler alabileceği türden bir ifade yolu izlemiştir. Üst düzeyde bir gerçeği ele alırken bile alaycı, eleştirici değildir. Temada yer ve zaman kavramı yok, her haliyle nesnel bir tabiat yer almıyor. Dünden bugüne uzanıp giden zaman ve bir yönüyle göreceli olan mekân içindeki insanı başka türlü ele almak mümkün değildir. Esasen bilgece bir söyleyiş bunu gerektirir.

Şiirlerin bir kısmında büyük bir ölüm kaygısı, sürekli bir kasvet, günahlardan şikâyet, duaya yakın bir inilti hissedilir. Önce tasavvufun diyalektiği için kıvrandır; derece derece, ümit ve ümitsizlik, korku ve endişe ile ilerler. Son kademedeki ölümden değil, Allah'tan korkar, ama hayata yeniden bağlanır ve ona yeterince önem verir. Evrendeki yerini bulduğu için mutludur. Bu safhada dini terimler ve kavramlar da yerini bulmuş, tasavvufun karmaşık diyalektiğinden kurtulmuş olur. İşte bilge Yunus'un bu sağlam mümin düşünce çizgisi aşağıda ele alınıp ana çizgileriyle tasvir edilecektir.

4. Yunus'ta Metafizik Sorunlar ve Başlıca Temalar⁵

4.1. Ömrün Geçişi

Yukarıda da işaret edildiği üzere o, insanlığın genel kader çizgisi üzerinde durur. Bunlar, ömrün geçişi, dünyalık, dini temler, nasihatler, Allah'a iman ve yakarış, insanın yalnızlığı, vahdet-i vücud diyalektiği, aşk ve mavera, ölüm, kabir, hayatın gayesi gibi insanın özüne ilişkin problemlerdir. Birbirini takip eden ve akıp giden zaman içinde Yunus'un yakalayabildiği ilk gerçek şüphesiz ömrün geçişidir. Ezel ile ebet arasında insanın bir yerde çakılıp kalmadığını, bir mecraya doğru sürüklenip gittiğini görür. Dün ve yarın, burada düşüncesinin konusu olmaya başlar. Değişik, ama aynı yerden doğan yığınla tema, bu düşüncenin hem itici gücü ve hem de konusu olur. İşte Yunus önce bu hayatın akışı, ömrün geçişi üzerinde duruyor. Çünkü:

“Geçen bu eyyamlar ellere girmez”.

Peşinden koştukça ucunu elimizden kaçırdığımız hayatın arkasından:

“Ah nideyim ömrüm seni”,

diye hayıflanır. Çünkü gözünü kapatıp açması arasında çok şeyler değişmiştir:

“Miskin edem oğlanını benzetmişler ekinciye

Kimi biter kimi yiter, yere tohum saçmış gibi

Bu dünyada bir nesneye, yanar içim, göyner özüm

Yiğit iken ölenlere gök ekini biçmiş gibi”

Geçip giden ömrü bekleyen bir durak vardır: “Ölüm”. Hayatın varıp dayandığı zorunlu bir sonuç. İlahi emir, “her canlı ölümü tadacaktır”⁶. Sanki doğum, ölüm içindir. Yunus, her samimi mümin gibi hatırandan çıkarmaz onu, bize de hatırlatır. “Anadur ölümün zinhar”. Daima hazırlıklı olmamızı tavsiye eder:

“Vaktinize hazır olun, ecel vardır gelir bir gün,

Emanettir kuşça canın, issi vardır alır bir gün”.

Yunus, ölüm halini ve devamını sade ama çok canlı tablolar halinde verir:

“Gözlerin göğe süzüle, canın göğüsten üzüle, dilin tetiği bozula...

“Uç biçildi kefen donum, Hazrete yönelttim yönüm...

“Urdular suyum ıladı, kavim kardeş cümle geldi...

“Geldi salacak sarılır, dört yana sala verilir, el namazına derilir...

“Salacanın getirdiler, makberime yetirdiler, halka olup oturdular...

“Çün cenazeden seçtiler, üstüme toprak saçtılar, hep koyuben kaçtılar...”

4.2. Berzah Âlemi ve Hayat Hikâyemiz

Bu noktada **kabir** Yunus'u fazlasıyla meşgul eder, sık sık mezarlıkları dolaşır. Oraların hal diliyle anlattıkları çok şey vardır. Hece taşları arasında dolaşırken toprağın altını görür (gibidir):

“Teferrüç eyleyü vardım, sabahın sinleri gördüm

Karışmış kara toprağa şu nazik tenleri gördüm

Çürümüş, toprak olmuş ten, sin içinde yatar pinhan

⁵ Yunus Emre'nin sözlerinin alıntısında (Toprak, 1972) kimlikli eseri temel alınmıştır.

⁶ Kur'an, Âli İmran 3/185.

Boşanmış damar, akmış kan, batmış kefenleri gördüm.”

Onlar “Ne söylerler ne de bir haber verirler” ama Yunus o âlemi görmüş ve sakinleriyle konuşmuşçasına anlatır: “Kimi yiğit kimi koca, gündüzleri olmuş gece”, peygamberlerden en zalim insanlara kadar her türlüünü içine almış bulunan bu “kara toprak”:

“Ne kapısı vardır giresi ne ışık vardır göresi, dün olmuştur gündüzleri”.

Orası değişik insanlarla doludur. Geride kimisinin evleri yıkılmış, günlük endişelerden kesilmiş, yaylalar yaylayamaz, kırlar kırlayamaz olmuş; ağzında bar tuttuğu için dilleri söyleyemez, hayatta iken çiçek taşıyan elleri gül deremez olmuş. Hatta sanki Zebaniler kimisinin mezarını tutuşturmuş dumanı üstünden çıkıp duruyor. Bu temalar Yunus’u hayatta yapılması gerekli işlere doğru götürür. Köklü kalıcı bir erdem aramaya koyulur. Sözün kısası mezara girip çürümeyen bir nesne arar. Sırf bedenle başlayıp bitmeyen kimliğini, ölümlü çözülen ama sûr ile tekrar dirilip ayağa kalkan varlığını bulmak, oradan Tanrıya yükselmek ister. Yunus bu noktada hayat hikâyemizi ele alır. Allah insanı belli bir süre kalmak ve iyi bir yaptıktan sonra tekrar dönmek üzere dünyaya göndermiştir:

“O dost veribidi, var dünyayı bir gör dedi,

Geldim gördüm hoş arayış, seni seven kalmaz sana”

Ne var ki insan burada geliş sebebini unuttur, başka şeylerin arayışı içine girer. Bazıları asıl bulunması gerekeni bulur, ne var ki bazıları ise basit şeylerin içinde kaybolur. Burada Yunus, insanın gelişini, işlerinin gidişini, kısaca dramını bir dolabın dilinden anlatmaya çalışır:

“Beni bir dağda buldular, kolum kanadım kırdılar

Dolaba layık gördüler, gel gör beni aşk neyledi.

Ben bir dağın ağacıyım ne tatlıyım ne acıyım,

Ben Mevla’ya duacıyım...

Dağdan kestiler hezenim, bozuldu türlü düzenim,

Dülgerler beni yondu, her azam yerine kondu,

Bu iniltim haktan geldi...

Suyumu alçaktan çekerim, dönüp yükseğe dökerim,

Görün ben neler çekerim, derdim vardır inilerim.

4.3. Yunus’un Dünyaya ve Dünyalıklara Bakışı

İnsanın araması gerekli en büyük gerçek, kendini bulması ve Allah’a bağlanması gerekirken küçük hedeflerin, dünyalıkların içinde kayboluyor, birer araç olması gereken şeyler, gerçek bir amaç halini alıyor. Yunus dünyalığa ezelden ebede uzanıp giden zaman içinde ifade ettiği önem kadar değer verilmesini ister ve tavsiyelerde bulunur:

“Nice cemettin ise mal, alır varislerin fil hal,

Sinde sen çekersin vebal, anadur ölümün zinhar.

Pes anı sanma malındır, haram ise vebalindir,

Helal ise sualindir, anadur ölümün zinhar.”

Nice malı çok olan insan, sonunda yakasız bir gömlekle gitmektedir. Bu teni ne kadar beslerse beslesin onu kurt kuş yer gider:

“Ecel erer kurur baş, tez tükenir uzun yaş,

Dümdüz olur dağ ü taş, gök dürülür yer gider”

Dünyadaki gerçek varlık gönül varlığıdır, işe yarayacak ve insanı zengin edecek olan da odur:

“Kemdürür yoksulluktan nicelerin varlığı,
Bunca varlık iken gitmez gönül darlığı.”

4.4. Bir Arayış Yolu: Aşk ve Dervişlik

Yunus'ta aşk temasının önemli bir yeri vardır. Ancak bu onda Yeni Eflatuncu felsefi bir düşünce olmaktan çok, bir kendine geliş yoludur. Tanrıya:

“Bu dünyada öldür beni, varıp anda ölmeyeyim,
Bir dem aşksız olmayayım”

derken takvaca bir sevgi samimiyeti, kısaca bir diriliş ve varoluşu ifade eder. Bu samimiyet ve duyarlılıkla halden hale girer, merhaleler kat eder. Burada aşk bir yol serüvenidir: “Halden bilen dertli kardeş, gel gör beni aşk neyledi.” diye inler. Gönül öyle bir sevdaya düşmüştür ki “Ne akıl ne divane, mecnun gibi yürür”. Dostu düşünde görür, uyanır melûl olur. Bu, öldürücü bir kararsızlık halidir: “Gâh eser yeller gibi, gâh tozar yollar gibi, gâh akar seller gibi” benzi sarı, gözü yaşlı miskin biçare Yunus. Velhasıl çileli bir yoldur bu “Bin bir bela çekmeyince, bu tufanda Nuh gibi gemiye binemez, İsmail gibi kurbanlığa razı olmayınca Cebrail güzel koçu indirmez, Musa gibi çobanlık etmeyen, Tanrı ile konuşmak için Tûr Dağına çıkamaz”

Bu aşamada bir arayıcı derviş olarak Yunus bir ara vahdet-i vücudun diyalektiği içinde bocalar. Bazı kereler umutsuzluğa kapılır. Bir kendini bulma yolu saydığı dervişliğin zorluğunu görür ve kendi kendine “Sen derviş olamazsın” diye sitemde bulunur. Zira bu iş çok sabır ister, yerine göre “dövene karşı elsiz, sövene karşı dilsiz olmak gerek” Yunus hep bir intizar, bir bekleyiş halindedir:

“Yürek yanar yaşım akar, şu gözlerim yola bakar,
Gayri yüze nice bakar, Hak cemalin gören kişi.”

Eğer öldürüp külünü göğe savursalar o yine onu ister. Sonra Yunus bu karmaşık diyalektikten kurtulur, sakinleşir, “Haktan gelen şerbeti içmiş; kuru iken yaş, ayak iken baş olmuştur”. Sözün kısası beklediği noktaya gelmiştir. Ama yine de mavera onu düşündürür. Çünkü huzura çıkış ve bağışlanmada kesin bir emniyet yoktur. Tam da Kur’ani bir tavsiye ile umut ve korku birlikte sürüp gider:

“Ben Hazrete karşı varam ağlayu ağlayu” der. Varılacak ama:
“Acep bu benim canım azat ola mı Ya Rab
Yoksa yedi tamuda yana kala mı Ya Rab.”

Orası ayrı bir dünya, kendine has işlemleri vardır: Hesap, mizan, cennet, cehennem. Burada Yunus, artık sufiliğin diyalektiğinden kurtulmuştur, Allah’tan cenneti bekler. “Cennet cennet dedikleri birkaç köşkle birkaç huri, isteyene ver sen anı” lafı da bir geçiş sürecinde gerilerde kalmıştır. Yunus’un deyişlerinin önemli bir kısmı “Allah sana sundum elim” gibi Tanrıya karşı samimi yakarışlardır. Yakarış ve çağırışında eşyayı, kutsal değerleri de işin içine katar:

“Dağlar ile taşlar ile, çağırayım Mevlâ’m seni,
Seherlerde kuşlar ile, çağırayım Mevlâ’m seni.

Ayrıca söyleyişlerinde Kitap, Peygamber, Kâbe gibi temler büyük yer tutar. Hepsinin başında Kur’an ve Sünnet inancına uygun bir Peygamber inancı, bir Muhammed Aleyhisselâm sevgisi vardır:

“Araya araya bulsam izini, izinin tozuna sürsem yüzümü
Hak nasip etse görsem yüzünü, Ya Muhammed canım arzular seni”

bu konuda hasbi söyleyiş örnekleridir. Salâvatın anlam ve ritim olarak Türkçe karşılığı olan “Adı güzel, kendi güzel Muhammed” gibi veciz anlatımları vardır. “Güzel Kâ’betullah” da kıblegâhımız için söylenmiş veciz bir şiiirdir.

4.5. Sosyal Beşerî Görüşler: İnsanın Yalnızlığı ve Yunus’tan Öğütler

Yalnızlık, insan trajedisinin önemli ve gerçek bir konusudur. İnsan her şeyden önce anasından yalnız doğar ve tek başına ölür. Tanrı karşısındaki sorumlulukları da genel olarak ferdidir. Yalnızlık, özellikle çile çekenlere bir gariplik verir. Bu köklü tema, Fuzuli’de de:

“Ne kimse yanar bana ateş-i dilden özge
Ne kimse kapım açar bâd-i sabadan gayrı”

şeklinde dünya edebiyatının yalnızlığı anlatan en veciz mısralarını meydana getirir. Yunus da “Şöyle garip bencileyin” der:

“Bir garip ölmüş diyeler, üç gün sonra duyalar,
Soğuk su ile yuyalar, şöyle garip bencileyin.”

Gariplere içi yanar, özü göyner, bu isterse gökte yıldızı olsun. İnsanoğlu doğuşunda yalnız, özünde yalnız, ölümden yalnız, sinde (kabirde) yalnızdır.

Yunus bir bilge olarak deyişlerinin önemli bir kısmını öğütlere ayırır: Esasen eserinin asıl adı Risaletün’n-Nushiye yani nasihatler kitabıdır. Sadelik ve derinlik Yunus’un önemli özelliklerindedir ki tavsiiyelerinde de bunu en iyi şekliyle müşahede ederiz.

“Merdivenden iterler kim yüksekten bakar ise
Dış yüzüne o sızar içinde her ne var ise.”

Söz, kişinin derecesini ortaya koyar:

“Az söz erin yüküdür, çok söz hayvan yüküdür.”

Yunus buradan hareketle bilgeliğin ölçüsünü şöyle ortaya koyar:

“Yalan söyler görmeyen, haberi gören bilir”,
“Sen sana ne sanırsan ayruğa da anı san”

ilkesi sağlıklı sosyal ilişkilerin yegâne ölçüsüdür. “Kendine yapılmasını istemediğin şeyi başkalarına da yapma” düsturunun bir başka ifadesidir. O, dostluğun ölçüsünü ise şöyle belirtir:

“Gördün yârin doğrudur, baş kogil ayağına
Çıkar ciğerin yedir, eğer çaren var ise
Gördün yârin eğridir, nen var ise ver kurtul”.

Çünkü doğru yar oğuldan tatlı, yardan yiğrekdir. Hayatın gayesi de gönül kurmak, iyilik yapmaktır. Yunusun bu bilgece deyişlerini gerçek anlamda Tanrının istediği bir sosyal hayatı özetleyen, hepimizin bildiği bir dörtlülükle noktalayalım:

“Bir hastaya vardın ise, bir içim su verdin ise,
Yarın anda karşı gele, ab-ı hayat içmiş gibi
Bir fakiri gördün ise, bir eskice verdin ise,
Yarın anda karşı gele, hülle donun biçmiş gibi”

Verilen örnekleri çoğaltmak mümkün olmakla birlikte, yalnızca bu örneklerin bile Yunus’un bilgeliğini göstermeye yeterli olduğu görülmektedir.

Sonuç

Kültürümüzün yapı taşlarından birisi olan Yunus, biçimsel olarak şiiri, içeriği, temaları, sosyal hayatla bağlantıları, gibi değişik açılardan ele alınabilir. Biz burada bir içeriksel öge üzerinde durduk. Bu öge bilgesel bilgidir. Özel ve üst düzeyde bir bilgi türü olan bilgesel bilgi genel olarak insanın özsel alanıyla ilgilidir. Bu söz konusu özsel sorunlar, diğer canlılarda bulunmayan diğer varoluş sorunlarıdır. İnsanın evrendeki yeri, yerine getirmek zorunda olduğu işlev, Tanrıyla olan ilişkisi, ölüm ve sonrası, buna yapılabilecek hazırlık, vb. bunun kısa bir listesidir. İnsan sırf zoolojik bir varlık olarak kalmak istemiyorsa böyle bir sürece girmek durumundadır.

Bu alanla ilgilenen Yunus, bize bunun yollarını göstermektedir. Bu bağlamda ele aldığı konular şöyle sıralanabilir: Kısaca hayat hikayemiz, varlık ve yokluk, ömrün geçişi, insanın yalnızlığı, aşk, dervişlik, Kitap, Peygamber ve Kâbe sevgisi, yardımseverlik, ölüm, berzah alemi, vb. kimsenin bigâne kalamayacağı sorunlar.

Kaynakça

- Aydın, M. (2004). *Bilgi Sosyolojisi*, İstanbul, Açılım Kitap.
- Bilgelik, Ana Britannica Genel Kültür Ansiklopedisi.
- İzzetbegoviç, A. (1992). *Doğu ve Batı Arasında İslâm*, (S. Şaban, Çev.). İstanbul, Nehir Yayınları.
- Meâli, K. I. K. (2001). Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları.
- Özemre, A. Y. (1990). “*Bilginler Hiyerarşisi ve Zaafları*”. Türkiye Gazetesi, 15 Mart 1990.
- Toprak, B. (1972). *Yunus Emre*. İstanbul, İnkılap ve Aka Kitabevleri.